

РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ

Михайло ГАУХМАН

«ВІДСУТНЯ КОЛОНА»: сучасні видання праць Василя Шахрая та Сергія Мазлаха і значення націонал-комунізму для української історіографії

Шахрай, Василь. Революція на Україні, вступ. ст. и комент. А. Здорова, А. Клименко и др. Одесса: ТЭС, 2017;

Мазлах, Сергій і Шахрай, Василь. До хвилі (Що діється на Вкраїні і з Україною?), наук. ред. А. Здоров, вступ. ст. та комент. А. Здоров, А. Клименко; імен. та геогр. покажч. М. Гриценко. Одеса: Астропринт, 2019.

Михайло ГАУХМАН – кандидат історичних наук, історик із м. Луганська, науковий співробітник Національного музею Республіки Башкортостан (м. Уфа, Російська Федерація), сфера наукових зацікавлень: національне питання в Російській імперії та Радянському Союзі, історія Донбасу, українська історіографія XIX–XX ст., e-mail: mihailo-gauihman@ukr.net

У рецензійній статті розглянуті сучасні видання праць українських більшовиків, уперше опубліковані в період Української революції 1917–1921 рр., їхній зміст та невдала спроба політичної реабілітації Василя Шахрая під час Перебудови, що означало би корекцію історичного нарративу «Великої Жовтневої соціалістичної революції та Громадянської війни на Україні». Спадщина українського націонал-комунізму загалом не вплинула на формування українського історичного метанаративу та донедавна була відсутньою в українській інтелектуальній традиції. Однак містить потенціал для оновлення сучасного історичного метанаративу, зокрема – нарративу «Української революції», який може набутися транснаціонального виміру.

Ключові слова: Василь Шахрай, український націонал-комунізм, Українська революція 1917–21 рр.

Упродовж останніх років в Україні побачили світ два видання праць українських націонал-комуністів революційних часів: 2017 р. – «Революція

на Україне» Василя Шахрая¹, а 2019 р. — знаменитий памфлет «До хвилі. (Що діється на Україні і з Україною?)» Шахрая і Сергія Мазлаха². Обидві книжки написали полтавські більшовики на еміграції в Саратові після того, як навесні 1918 р. австро-німецькі війська вигнали більшовиків із Наддніпрянської України.

Чи не першу історію початкових етапів Української революції – «Революцію на Україні» – Шахрай написав українською мовою 1918 року, але оригінал не зберігся, а тому сучасне видання надруковане за російським перекладом 1919 року. Для публікації за часів, хоч і не на території Українського гетьманату Шахрай вибрав промовистий псевдонім – «Василь Скоровстанський». Сучасне – третє – видання «До хвилі» є першим в Україні. Найперше видання було надруковано 1919 р. в Саратові, друге – 1967 р. в Нью-Йорку³, а третє – 1970 р. в англійському перекладі в Ен Арборі⁴

Обидва сучасні видання пропоную розглядати як спробу запровадити (чи повернути?) спадщину націонал-комунізму в українську інтелектуальну традицію. Адже все «більшовицьке» та «комуністичне» перебуває в сучасній українській думці під обґрунтованою підозрою через те, що більшовізм виявився супермодерною реінкарнацією російського імперіялізму. Імперськість більшовізму, який ставив собі наднаціональні завдання, мала нову форму – «м'яку» за ідеологією, позаяк для більшовиків українці були не «малоросами» – гілкою російського народу, а окремою нацією з правом на формально самостійну державність. Однак більшовицький імперіялізм був «твердим» на практиці: за революційних часів визнання окремішності України та українців стало наслідком запеклого протистояння з Українською Народною Республікою і повстанськими рухами, а пізніше «приборкання» України протягом 1930-х рр. набуло масштабу геноцидної політики, осердям якої став Голодомор 1932–33 рр.

Український націонал-комунізм є, по-перше, цікавим феноменом поєднання більшовізму з українським націоналізмом, яке на практиці не могло бути безконфліктним, що робить націонал-комунізм іще цікавішим із погляду інтелектуальної історії. По-друге, участь націонал-комуністів у дискусіях про те, якою має бути радянська влада в Україні та якою має бути радянська Україна, вплинула на національну політику більшовиків у революційні роки та перше пореволюційне десятиліття і змусило переможців Революції вдатися до створення радянської України з реальними атрибутами національної держави.

¹ Див. інформацію про видання: <https://proletar-ukr.blogspot.com/2016/12/blog-post.html>. Див. також короткий огляд видання: Владислав Яценко, «Василь Шахрай, Революція на Україні. Одеса: ТЭС, 2017»: <https://krytyka.com/ua/reviews/revolyutsyya-na-ukrayne>

² Див. інформацію про видання: https://proletar-ukr.blogspot.com/2019/01/blog-post_19.html

³ Сергій Мазлах і Василь Шахрай, *До хвилі (Що діється на Україні і з Україною)*, передм. І. Майстренка. Нью-Йорк: Пролог, 1967.

⁴ Serhii Mazlakh and Vasyly Shakhrai, *On the Current Situation in the Ukraine*, ed. by Peter J. Potichnyi. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1970.

На сьогодні спостерігаємо зростання інтересу до націонал-комунізму революційного й пореволюційного часів. Зокрема, 2017 р. опубліковано український переклад монографії Степана Величенка «Імперіалізм і націоналізм по-червоному: українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918–1925)», оригінальне видання якої було опубліковано 2015 р. в Канаді⁵. А 2018 р. побачило світ українське видання важливої монографії Джеймса Мейса «Комунізм та дилеми національного визволення: Національний комунізм у радянській Україні, 1918–1933», надрукованої в Америці ще 1983 р.⁶ Праця відомого та шанованого в Україні дослідника Голодомору 1932–33 рр. була перекладена тільки зараз, вірогідно, через те, що феномен націонал-комунізму нищить стереотипи сучасної історичної культури. Про це поговоримо трохи згодом, на прикладі творів Шахрая і Мазлаха.

Републікації публіцистичних книжок Шахрая і Мазлаха перебувають в одній площині з виходом українських перекладів монографій Мейса й Величенка. Націонал-комунізм почав цікавити і дослідників Української революції та «раннього» Радянського Союзу, і читачів інтелектуальної літератури. Тож варто поставити питання: яке значення має націонал-комунізм загалом і спадщина Шахрая та Мазлаха зокрема для інтелектуальної традиції? Але спершу звернуса до самих видань.

Сучасні видання революційних творів

Сучасні видання праць Шахрая і Мазлаха не є суто републікаціями. Твори революціонерів супроводжуються передмовами та післямовами сучасних істориків – Андрія Здорова й Артема Клименка, додатковими матеріалами, про які скажемо окремо, примітками, а також покажчиками та фотоілюстраціями (у виданні «До хвилі»).

Варте уваги те, що Здоров і Клименко пов'язані з Інтернет-виданням «Пролетар України»⁷ та мають «ліві» погляди. Сучасні «ліві» є критичними і до «правих» оцінок минулого, і до «лівих» сил періоду 1991–2014 рр., не кажучи про радянський період, який Здоров вважає за добу державного капіталізму, а ніяк не соціалізму⁸. Натомість мейнстримом історичної спільноти

⁵ Степан Величенко, *Імперіалізм і націоналізм по-червоному: українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918–1925)*, пер. з англ. С. Серяков, наук. ред. В. Склокін і С. Серяков. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2017.

⁶ Джеймс Мейс, *Комунізм та дилеми національного визволення: Національний комунізм у радянській Україні, 1918–1933*, пер. з англ. М. Яковлева. Київ: Комора, 2018.

⁷ Див.: <https://proletar-ukr.blogspot.com/>

⁸ Див.: Андрей Здоров, *Государственный капитализм и модернизация Советского Союза: Марксистский анализ советского общества*. Одесса, 2003 (Москва: КомКнига, 2006). Див. також короткий виклад концепції А. Здорова у статті 2000 р.: Андрей Здоров, «Соціалізм чи державний капіталізм? (Радянський Союз з точки зору марксизму)»: <https://proletar-ukr.blogspot.com/2015/09/c.html>

є «права» орієнтація, яка ґрунтується на ідеях поміркованого етнічного націоналізму. З «правого» погляду, на головну увагу в академічних дослідженнях і навчально-популярній літературі, коли йдеться про політичну історію, заслуговують ті політичні сили та громадські рухи, які обстоювали українську націю та державність. «Ліві» ж сили, які тривалий час мали представництво у Верховній Раді та виступали з оцінками минулого України, на мою думку, були (та й залишаються) радше «консерваторами» з намаганням або залишити, або відновити радянські порядки як підстави соціальної справедливості. Простіше кажучи, українські – і загалом пострадянські – популярні «ліві» були і є доволі своєрідними «лівими», їх часом підозрювали в антипатріотизмі, особливо 2014 р. Тому для сучасних «лівих», на кшталт редакторів рецензованих видань, важливо створити сучасну «ліву» ідеологічну платформу для плюралістичного громадянського суспільства, зокрема й сформулювати власний погляд на важливі історичні події⁹. Але повернуся до теми.

Видання «Революції на Україні» відкривають редакційна передмова Андрія Здорова і його біографічна стаття про Василя Шахрая. Передмова присвячена свідомому забуттю постаті Шахрая в радянській і незалежній Україні. Зверну увагу на одну полемічну деталь. Здоров удався до необґрунтованої критики Валерія Солдатенка – одного з провідних дослідників Української революції¹⁰. Автор передмови вказує, що Солдатенко у своїй книжці «Початок звияжного шляху»¹¹, присвяченій створенню КП(б)У на межі 1917–1918 рр., тільки згадує ім'я Шахрая, але не пише, що революціонер був доповідачем на першій усеукраїнській нараді більшовиків у грудні 1917 р., членом Головного комітету РСДРП – соціал-демократії України, який був попередником КП(б)У, народним секретарем військових справ в уряді більшовицької Української Народної Республіки з центром у Харкові.

Звідси Здоров виснував, що «Солдатенко і в 2003 р. продовжує виконувати рішення ЦК КП(б)У 1919 р. [про виключення Шахрая з партії. – М. Г.] і Політбюро ЦК КПУ 1988 р. [див. нижче. – М. Г.], якими ім'я Василя Шахрая

⁹ А. Здоров виступив з ревізійністською – порівняно із сучасною українською історіографією – концепцією революційних подій на межі 1917–1918 рр., розглянувши їх із позиції більшовиків: Андрій Здоров, *Український Жовтень. Робітничо-селянська революція в Україні (листопад 1917 – лютий 1918 рр.)*. Одеса: Астропринт, 2007. Див. критичну рецензійну статтю на цю монографію: Геннадій Єфіменко, «Що таке Український Жовтень?», *Україна модерна*, 2009, Ч. 19: Марксизм на сході Європи, с. 247–265.

¹⁰ В. Солдатенко (1946 р. нар.) – дослідник періоду Української революції, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України (далі – НАН України), головний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса НАН України, був членом сучасної Комуністичної партії України (до її заборони 2015 р.)..

¹¹ Валерій Солдатенко, *Початок звияжного шляху. Створення Комуністичної партії України: До 85-річчя I з'їзду КП(б)У*. Київ: Оріяни, 2003.

намагалися викреслити з історії назавжди» (I, 5)¹². Якби ці слова були правдиві, то навряд чи Солдатенко писав би історичні твори в рамках наративу «Української революції», а не «Великої Жовтневої соціалістичної революції та Громадянської війни на Україні», як він робив за радянських часів, і не наводив би у своїх сучасних працях розлогі цитати з «Відродження нації» Володимира Винниченка і «Заміток і матеріалів до історії української революції» Павла Христюка, які були супротивниками більшовиків. Напевно, причина певної поверховості книжки Солдатенка банальна: історик поспішив із публікацією твору й узяв матеріали до своєї сучасної книжки з якоїсь радянської праці, вірогідно, зі своєї ж, але повторно не переглянув джерела і тому не написав про роль Шахрая, викресленого з радянського історіописання. Пізніше, в окремій статті, присвяченій Шахраєві, Солдатенко навів названі раніше факти¹³.

«Революція на Україні» розпочинається з авторських передмов до українського та двох російських видань (I, 18–31). Шахрай виступав проти нехтування національним питанням, зокрема й українським, багатьма більшовиками та обстоював необхідність його розв'язання «і до, і під час, і після» соціалістичної революції. Він закликав до нового робітничо-селянського повстання проти Українського гетьманату, тобто до другого встановлення більшовицької влади в Україні, і відкидав політичну гру більшовиків-«катеринославців»¹⁴, які заперечували національну окремішність України.

На перших сторінках «Революції на Україні» Шахрай указав чи не на головну тогочасну етносоціальну суперечність, що мала політичні наслідки – опозицію «українського села» та «неукраїнського міста» (I, 36–37). Звідси випливало, що більшовики належали до «неукраїнського міста», але мали звернутися до «українського села». Здебільшого книжка присвячена історії Української Центральної Ради, більшовицького руху в Україні та війни між українськими націоналістами та більшовиками. Шахрай відверто написав, що після оволодіння більшовиками Києвом у січні 1918 р. намітився розкол між органами влади радянської УНР і збільшовизованими радами, які визнавали тільки російський Центр – Раду народних комісарів на чолі з Владіміром Леніним (I, 102–104). Щодо укладення Брестського миру Шахрай був певен, що представники українського уряду зруйнували плани більшовиків,

¹² Тут і далі в дужках позначені посилання на рецензовані видання, де римська цифра «I» вказує на видання: Василь Шахрай, *Революція на Україні*. Одеса, 2017; а римська цифра «II» – на видання: Сергій Мазлах і Василь Шахрай, *До хвили (Що діється на Україні і з Україною?)*. Одеса, 2019; арабськими цифрами показані номери сторінок в обох виданнях.

¹³ Див.: Валерій Солдатенко, «Василь Шахрай і його творчість в історіографічному дискурсі. Ч. 1.», Гілея, 2016, Вип. 107, с. 14–16.

¹⁴ До членів керівництва Катеринославського комітету РСДРП(б), які пізніше обійняли високі посади у КП(б)У і Раді народних комісарів (уряді) радянської України, належали Емануїл Квірінг – перший секретар ЦК КП(б)У в жовтні 1918 – березні 1919 рр. і Яків Яковлев – голова Харківського підпільного революційного комітету в листопаді 1918 – січні 1919 рр.

погодившись на всі умови Німеччини (I, 98–101). На завершення книжки Шахрай-Скоровстанський оглядав міжнародне та внутрішнє становище України, констатує реальність українського питання та пророкуючи повстання проти Українського гетьманату (I, 118–126).

Наприкінці видання наведені відкритий лист удови революціонера Оксани Шахрай до Володимира Ауссема, народного секретаря фінансів уряду більшовицької УНР, і його відповідь, оприлюднені в часописі *«Летопись революции»* (№ 4 за 1925 р.). Шахрай протестувала проти знецінювання постаті чоловіка в мемуарних публікаціях і виступах його соратника першого року Революції, боцімто В. Шахрай вийшов із більшовицької партії «в найгостріший момент громадянської війни» та «виступав із пропозиціями, від яких несло націоналістичним душком» (I, 130–134). У відповідь Ауссем заявив, що визнавав революційні заслуги В. Шахрая, проте той не намагався відновитись у партії та проводив «особливу лінію» щодо національного питання. Насамкінець Ауссем прямо сказав, що О. Шахрай, яка не займалася партійною роботою у 1917–1918 рр., не мала права коригувати його спогади (I, 135). Отже, колишні соратники прагнули відмежуватися від «опального» Шахрая, ба навіть за часів «українізації», яка була свідченням загальної правоти позиції революціонера в українському питанні.

Завершує видання нарис Артема Клименка про початки українського соціалістичного руху на Наддніпрянській Україні та виокремлення з нього під час Української революції комуністичного руху, тобто «лівих крил» Української партії соціалістів-революціонерів та Української соціал-демократичної робітничої партії, які загалом підтримали більшовиків, перебували під ідейним впливом книжки *«До хвилі»* та утворили Українську комуністичну партію (боротьбістів) та Українську комуністичну партію («укапів») (I, 137–160).

Зупинюся на одному моменті нарису Клименка – питанні про соціальну політику Української Центральної Ради. Автор пише: «...[П]редставничий орган української демократії в особі Центральної Ради на чільне місце ставив питання національного життя українства, тоді як на соціальні питання Рада мало зважала» (I, 145). «Мало», вочевидь, порівняно з більшовиками. Пояснення цього Клименко знаходить у підтримці українськими «лівими» приписів німецьких соціал-демократів, які відмовилися від революційного шляху на користь соціального реформізму. Але теоретичні вподобання не пояснюють, чому українські «ліві» не були такою ж мірою «лівими», як більшовики.

Спершу питання Клименка варто «перевернути»: чим більшовики відрізнялися від решти «лівих» сил? Своїм максималізмом у теорії та радикалізмом на практиці. Більшовики без жодних рефлексій зрозуміли просту річ: далекосяжна теорія виправдовує будь-яку жорстоку практику, оскільки в ім'я «великої мети» можна мобілізувати своїх прихильників і переступити через суперників, ба навіть удаватися до масового терору. Пізніше подібні «революційні» відносини між теорією та практикою усвідомив Нестор

Махно, який був анархістом хіба в теорії. Українські «ліві» не могли бути більшовиками бодай тому, що первинно вони сподівалися на розв'язання соціальних питань у загальноросійському масштабі, вбачаючи свою місію в автономізації та «націоналізації» України.

Логічно було слідом за маловідомою Шахраєвою «Революцією на Україні» видати класику української думки «До хвили». Оскільки нью-йоркське видання 1967 р. доступне в мережі Інтернет, нове українське видання «До хвили» мало бути ґрунтовно зробленим. Тож редактори доклали зусиль, щоби воно було саме таким.

Сучасне видання відкривають докладний нарис Андрія Здорова про Василя Шахрая, в якому підсумовані здобутки сучасної історіографії та наявні знання про більшовика-«єретика» (II, 5–63), і короткий нарис Артема Клименка про Сергія Мазлаха (Робсмана) (II, 64–73). Здоров приділяє певну увагу загадковій сторінці Шахраєвої біографії – питанню про його співпрацю з представниками УСДРП «незалежників» (II, 56). Непевними доказами цього стало пізніше свідчення редактора газети «незалежників» «Червоний прапор» Андрія Річицького (справжнє ім'я – Анатолій Пісоцький) про зустріч із Шахраєм навесні 1919 р. і дві статті Грицька Сокири, надруковані у квітні 1919 р. в «Червоному прапорі», які за стилістикою й деталями змісту схожі на публіцистику Шахрая¹⁵. На мій погляд, якби Шахрай мав бажання вступити до лав «незалежників», він би працював разом із ними в Україні, а не поїхав на Кубань.

Нарис Клименка розпочинається з міркувань історика Івана Лисяка-Рудницького та революціонера й історика Івана Майстренка про авторство «До хвили», яке, на їхній погляд, належало переважно Шахраєві, адже стилістика памфлету подібна до його одноосібних публікацій. Проблема авторства полягає в тому, що не відомі жодні інші публікації Мазлаха або за його участі. Однак Мазлах мав досвід літературної роботи: він разом із Шахраєм редагував газету полтавських більшовиків «Молот». Клименко ставить питання: чи справді Мазлах був співавтором «До хвили» – і не відповідає на нього (II, 64–65). Як на мене, Шахрай навряд чи мав потребу просто поставити на обкладинку ще одне ім'я, хай і соратника. Два полтавські більшовики були одnodумцями і, вірогідно, окремі положення памфлету висловив Мазлах та стилістично обробив Шахрай.

Памфлет «До хвили», на титульному аркуші якого вказана неіснуюча організація «Українська комуністична партія (більшовиків)», розпочинає огляд світового становища на межі 1918–19 рр. Мазлах і Шахрай писали про дві доби світової соціальної революції. Перша доба – від початку революції

---

¹⁵ Див.: Stephen Velychenko, “Why Ukrainian Communists condemned Russian Bolsheviks as Imperialists. Two Previously Unknown Articles by Vasyl Shakhrai”: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2436-stephen-velychenko-why-ukrainian-communists-condemned-russian-bolsheviks-as-imperialists-two-previously-unknown-articles-by-vasyl-shakhrai>

в Росії у березні 1917 р. Другий період започаткувала революція в Німеччині у листопаді 1918 р. Автори вказували, що з-поміж учасників світової війни тільки США і Японія зберегли свою потугу. Решта країн, ба навіть переможні Британія і Франція, були знесилені війною. «До хвилі» не пророкувала миттєвий поступ соціалістичної революції Європою, але вказувала на поширення революційного руху на Центральну Європу (II, 79–85). Чому міжнародна перспектива була важливою для книжки на тему «більшовики та Україна»? На погляд авторів, Україна ставала плацдармом для контрреволюційного наступу на радянську Росію – як для Антанти, так і для «білих» сил, а тому більшовики мали опанувати Україну (II, 89–91).

Додам од себе: перспективи огляду українських справ визначали контекст. У цьому разі таким контекстом були не терени колишньої Російської імперії, а вся Європа. Не тільки для захисту радянської влади в центральній Росії, а й для виходу більшовізму за її межі та підтримку революційних рухів у Німеччині та інших країнах потрібно було знову встановити радянську владу в Україні. Книжка Мазлаха і Шахрая відповідала на питання: якими мають бути більшовики в Україні та якою має бути більшовицька Україна?

Червоною ниткою через памфлет, як і через Шахраєву книжку «Революція на Україні», наповнену численними фактами з революційної історії 1917–18 рр., проходить боротьба з «католинославістською точкою погляду». Позиція Мазлаха і Шахрая полягала в тому, що попередній розвиток українського руху в 1917 р., очоленого Центральною Радою, хоч і «дрібнобуржуазною» з погляду більшовиків, довів: український народ прагне національного самовизначення. Отже, має бути сформована Українська комуністична партія (більшовиків), яка поведе боротьбу за радянську владу та проти «контрреволюції» в Україні (II, 222–234).

Наприкінці книжки наведено промовисте звернення до Владіміра Леніна: чи можна бути одночасно більшовиком та українським патріотом? Адже визнання права на самовизначення означає необхідність створення окремих партій та уряду радянської України, всупереч «католинославістам» (II, 244–253). Виокремлення партії українських більшовиків, заманіфестоване вже на обкладинці книжки, стало тією єретичною ідеєю, за яку авторів виключили з РКП(б).

Після самого твору «До хвилі» надруковано статтю Артема Клименка про ідейний вплив «До хвилі» на українських «лівих» під час революції та на еміграції (II, 269–277). Наприкінці Автор, посилаючись на праці Олександра Юренка про Василя Шахрая, вказує на опосередкований вплив «До хвилі» на югославських комуністів, позаяк Милован Джилас контактував з українськими «лівими» емігрантами (II, 277–278). Зверну увагу на надмірний патос статті Клименка, який звеличує Шахрая і принижує Мазлаха:

«...«[Н]аціонал-ухильництво» Сергія Мазлаха було лише минучим епізодом, тоді як Василь Шахрай поплатився за свої погляди власним життям. Він не розкався і не зламався, а до останнього продовжував боротьбу за окреслені в «До хвилі» ідеали» (II, 270).

Натомість, як нижче додає Автор: «Поновлений у партії Сергій Мазлах різко змінив свої погляди» (II, 271). Спершу про Шахрая. Не можна сказати, що він оддав життя за власні націонал-комуністичні ідеї. Наскільки стало відомо його соратникам, він загинув на Кубані від рук «білогвардійців». Якби революціонера не виключили з партії, він виконував би партійну роботу, належав би до керівництва КП(б)У або обіймав би посади в уряді чи відомствах радянської України. Тоді би йому не довелося ризикувати своїм життям у тилу «білих». Однак ніде правди діти: він загинув не за власні ідеї, а за більшовицький рух загалом. У Мазлаха «націонал-ухильництво» було тільки епізодом його біографії, але немає жодних свідчень, що він, за Клименком, «змінював свої погляди». Далі покажемо, що революціонер не змінював свою позицію.

Серед додатків видання «До хвилі» надруковано заяву Мазлаха до ЦК РКП(б) від 15 вересня 1919 р., що зберігається в Російському державному архіві соціально-політичної історії (російська аббревіатура – РГАСПИ). Революціонер написав про партійний осуд «До хвилі», яку він назвав не книжкою, а «брошурую», оскільки перше видання мало близько сотні сторінок. І запитав про можливість подальшої партійної роботи в РКП(б), оскільки його з комуністичної партії виключило ЦК КП(б)У, а не ЦК РКП(б). Виклад долі «брошури» супроводжується відступами про наочне «банкрутство української політики» РКП(б) і другорядність чи третьорядність національного питання через «контрреволюцію», тобто захоплення Наддніпрянської України «білими» (II, 279–281).

Окремо зазначу, що під визнанням «банкрутства українського політики» Мазлах розумів усвідомлення багатьма більшовиками хибності їхнього централізму та нігілізму щодо України та українського питання. Ця заява є важливим джерелом для з'ясування передумов «українського повороту» більшовиків у листопаді 1919 р. Тоді насамперед Володимир Ленін і «група Попова» в КП(б)У, – на відміну від чільних українських більшовиків з їхньою «катеринославською точкою погляду», – дійшли висновку про необхідність наголосити на українському питанні, зважати на культурні потреби української нації та залучити боротьбістів до співпраці з більшовиками¹⁶. Тож Мазлах натякав, що два полтавські більшовики на цілу добу революції випередили більшовицьку думку.

Редактори видання «До хвилі» вказали, що серед написів службовців ЦК РКП(б) на заяві Мазлаха є слово «ультранаціоналіст» (II, 281). «Катеринославська точка погляду» продовжувала переважати у лавах більшовиків. Однак Мазлах ані в чому не розкаювався та, виходячи з його дальшої кар'єри, не змінив своїх поглядів і не відмовлявся від націонал-комуністичних ідей,

¹⁶ Див. детальніше: Станіслав Кульчицький, *Комунізм в Україні: Перше десятиріччя (1919–1928)*. Київ: Основи, 1996. С. 77–78; Геннадій Єфіменко, *Взаємовідносини Кремля та радянської України: економічний аспект (1917–1919 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 158–160; Його ж, *Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. С. 91–165.

хоч і припинив роботу над створенням УКП(б)¹⁷. Просто замовчав. До речі, серед ілюстрацій видання вміщена резолюція на заяву Мазлаха, що його можна вважати за члена РКП(б).

Наступним документом, уміщеним у виданні «До хвилі», стала російськомовна автобіографія Сергія Мазлаха від 12 січня 1923 р., що також зберігається в Російському державному архіві соціально-політичної історії. В автобіографії Мазлах відверто висловився про своє виключення з КП(б) У і продовження праці в РКП(б):

«На початку березня 1919 р. ми [із Василем Шахраєм. – М. Г.] прибули до Харкова, де відбувався III Усеукраїнський з'їзд Рад, і привезли із собою 10 000 примірників згаданої брошури [«До хвилі». – М. Г.], яку тут саме й почали поширювати. 11 березня обраний на 2-му з'їзді український ЦК [ЦК КП(б)У. – М. Г.], ознайомившись зі змістом брошури, постановив виключити мене і т[овариша] Шахрая з партії, вислати за межі України, не допускати до жодної радянської роботи та конфіскувати брошуру. Все це було у цілковитій суперечності з правами ЦК. До членів української організації [себто КП(б)У. – М. Г.] я не належав. Виключити мене з партії міг або Саратовський Губком [себто Саратовський губернський комітет РКП(б). – М. Г.], або ЦК РКП. Тижні через два ЦК скасував свою постанову, за винятком пункту першого. «Відновлення» у правах члена партії було зумовлено подачею мною заяви про відмову від брошури. Такої заяви я не подавав і продовжував працювати, а у вересні того ж року, по займанні Денікіним України, опинився у Москві, я подав заяву до ЦК РКП¹⁸, який постановив уважати мене у лавах РКП і відрядив до роботи в Казань.

У грудні 1919 року ЦК РКП одкликав мене з Казані та спрямував до Полтави. У травні 1920 року я був перекинутий на Донбас, де був одночасно Завгубстатбюро і зампредгубвиконкома [себто заступником статистичного бюро і заступником голови виконавчого комітету Рад робітничих та селянських депутатів Донецької губернії УСРР. – М. Г.]» (II, 284–285).

Мазлах не боявся говорити про власну теоретичну непоступливість. Загадкова заява про відмову від памфлету «До хвилі», як на мене, могла або взагалі не існувати, або бути написаною кимось з близьких соратників Мазлаха із суто формальної причини – залагодити внутрішньопартійний конфлікт. Отже, патетичне висловлювання Клименка необґрунтовані: Мазлах не відмовлявся від націонал-комуністичних ідей¹⁹.

¹⁷ Див. про прагнення С. Мазлаха у 1919 р. розбудувати УКП(б), про що він писав у листі до своєї дружини: Андрій Здоров, «Свій Ленін. Чому ініціаторів Української комуністичної партії вигнали з комуністів»: http://www.dsnews.ua/nasha_revolyutsiya_1917/sviy-lenin-chomu-initsiatoriv-ukrayinskoyi-komunistichnoyi-12032019200000

¹⁸ Див. вище заяву Сергія Мазлаха до ЦК РКП(б) від 15 вересня 1919 р.

¹⁹ У передмові до Інтернет-публікації заяви С. Мазлаха у виданні «Пролетар України» йдеться, як і мені, про ідейну непохитність революціонера: «...[П]одаючи заяву до ЦК РКП(б) щодо свого відновлення в партії більшовиків, Сергій Мазлах не каюся й не визнавав свої помилки. Навпаки, він підкреслює, що весь досвід 1919 р. показав їх правоту

Далі у виданні подано коротку автобіографію Оксани Шахрай. Цікаво, що на початку 1918 р., під час військового конфлікту між УНР і більшовиками, коли її чоловік обіймав посаду наркома внутрішніх справ радянської УНР, вона з дітьми не полишала України, попри наявну загрозу, а тільки переїхала з Полтави у сільську місцевість (II, 287–288).

На завершення у виданні вміщено російськомовний проект постанови ЦК КП(б)У від 30 березня 1988 р. «Про статтю Ю. Гамрецького «Як люблять свою матір...», опубліковану в газеті «Радянська Україна» 27 лютого 1988 року», саму україномовну постанову про неприпустимість політичної реабілітації Василя Шахрая, яка змістовно не відрізняється від проекту, і додаток до постанови про її розсилку різним організаціям (II, 289–293). Про цю постанову йтиметься нижче.

Скоригувати не можна законсервувати: історіографічна дилема Перебудови

Питання про значення праць Шахрая і Мазлаха почну із сеансу «альтернативної історіографії». З крахом радянського режиму та унезалеженням України радянський історичний наратив «Великої Жовтневої соціалістичної революції та Громадянської війни на Україні» був заміщений наративом «Української революції». Розгляну його пізніше. А зараз зупинюся на нездійсненій альтернативі – спробі корекції радянського наративу.

Перебудова поставила на порядок денний «складні питання» історії, наповіровані за десятиліття в радянських наративах і цілком «розв'язані» в підручниках для середньої та вищої школи. У 1988 р. Юрій Гамрецький²⁰ опублікував у газеті «Радянська Україна» статтю «Як люблять свою матір...», присвячену 100-річчю від дня народження викресленого з радянського наративу Василя Шахрая²¹. Заголовок статті взятий із «інтернаціоналістського» висловлювання на початку книжки «До хвили», що його процитував Гамрецький у цій статті: «Ми любимо Росію і Україну, любимо так, як люблять свою матір – щастя і доля Росії і України є нашим щастям, нашою долею» (II, 78).

Історик описав біографію Шахрая і його погляди, децю пом'якшивши розбіжності революціонера з позицією більшості КП(б)У. Зокрема, боротьбу Шахрая за окрему УКП(б) історик представив обстоюванням необхідності створити КП(б)У без пояснення, що реальна КП(б)У була регіональною організацією РКП(б), а ніяк не самостійною партією. Виключення Шахрая і Мазлаха з лав РКП(б) за памфлет «До хвили» було також пом'якшено вка-

---

й помилковість політики ЦК КП(б)У, що призвела до краху радянської влади в Україні» (<https://proletar-ukr.blogspot.com/2019/02/1919.html>).

²⁰ Ю. Гамрецький (1930–2003) – дослідник періоду Української революції, доктор історичних наук, станом на 1988 р. – головний науковий співробітник відділу історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни Інституту історії Академії наук УРСР (сучасний Інститут історії України НАН України).

²¹ Юрій Гамрецький, «Як люблять свою матір...», *Радянська Україна* (1988), 27 лютого.

зівкою на формальний характер цього рішення, спричиненого внутрішньо-партійними суперечками:

«Гострий, полемічний тон книжки «До хвили», різка критика великодержавного шовінізму, недооцінки національного питання частиною партійних керівників України викликали негативну реакцію з боку носіїв подібних поглядів. У березні 1919 року В. Шахрая і С. Мазлаха виключили з партії. Це рішення мало тимчасовий характер і було суто формальним. Обидва вони не поривали зв'язку з партією, продовжували активну революційну діяльність»²².

Процитований фрагмент наведений після опису трагічної загибелі Шахрая в більшовицькому підпіллі на Кубані восени 1919 р., що мало згладити можливе несхвалення читачами осіб, виключених із комуністичної партії. Всі пом'якшення Гамрецького були реверансами в бік тогочасної ідеології, які мали забезпечити «повернення» Шахрая до плеяди славетних революціонерів.

Якщо така «реабілітаційна» стаття з'явилася в офіційній газеті, редакцію якої добирали на найвищому партійному рівні, то текст відбивав позицію, суголосну якійсь частині партійного та/чи державного керівництва, і пасував лібералізаційній ході Перебудови в радянській історіографії. Сам заголовок статті вказував на те, що й внутрішньопартійні опозиціонери, ба навіть виключені з партії, мали право на власний кшталт «любити Україну, як рідну матір».

Спробую поміркувати: які наслідки мала би ця публікація, якби вона була схвалена партійно-державним керівництвом радянської України? Ця стаття започаткувала би, напевно, не ревізію, а радше корекцію наративу Жовтневої революції та Громадянської війни. У «скоригованій» історіографії більшовицький курс не виглядав би монолітним, а Владімір Ленін – непомільним вождем Революції, не кажучи про його місцевих соратників, іменем яких були названі вулиці українських міст. З політичного погляду, визнання правомірності полеміки серед більшовиків революційного часу підіграло би дискусіям серед їхніх ідейних нащадків – комуністів часів Перебудови з їхнім прагненням «нового мислення» та побудови «соціалізму із людським обличчям». Подібної «корекції» могли би зазнати інші історичні наративи, наприклад, «Національно-визвольної війни українського народу та возз'єднання з Росією» і «Великої Вітчизняної війни радянського народу». Однак сталося інакше.

Спершу проти статті Гамрецького та реабілітації Шахрая виступили колеги історика – Іван Коломійченко та Іван Хміль²³, які опублікували в тій

²² Там само.

²³ Обидва доктори історичних наук: І. Коломійченко (1916–1994) – дослідник історії Комуністичної партії, з 1957 по 1987 рр. працював в Інституті історії КПРС АН УРСР (сучасний Інститут політичних та етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса НАН України), а на момент публікації перебував на пенсії; І. Хміль (1923–2003) – дослідник історії міжнародних відносин і дипломат, станом на 1988 р. – завідувач відділу зарубіжної історіографії Інституту історії АН УРСР.

самій «Радянській Україні» 1988 р. замітку «До історії з повагою»²⁴. «Важко-атлети» української радянської історіографії могли або продовжити справу Гамрецького з корекції радянського нарративу, або «поховати» його зусилля. Вони взяли за друге.

Коломійченко і Хміль не дискутували з Гамрецьким. Вони вибрали шлях таврування Шахрая і зняття «пом'якшень» Гамрецького. По-перше, революціонера звинуватили в «націонал-ухильницьких позиціях» через намагання створити «окрему пролетарську партію», про що недомовив Гамрецький. По-друге, безпідставно виснували, що Шахрай надалі «фактично порвав зв'язки з більшовицькими організаціями». По-третє, без обґрунтування заявили про співпрацю Шахрая з лівим крилом УСДРП – «незалежниками», що призвело, зрештою, до створення ними УКП («укапістів») уже по смерті Шахрая. Вище згадано про вірогідність, але не достеменність співпраці Шахрая з «незалежниками». Однак авторам замітки йшлося про «очорнення» революціонера, якого перед тим намагався «відбілити» Гамрецький. По-четверте, автори викривили зміст книжки «До хвилі», представивши її як типовий для радянської пропаганди вияв «буржуазного націоналізму» з притаманним йому затушовуванням класової боротьби заради нації, очоленої власною буржуазією. По-п'яте, поставили на краб Шахраєві використання його (без згадки про Мазлаха) книжки «антикомуністами і антирадянцями нашого часу». Про кого їм ішлося? Напевно, про сучасних їм критиків радянської національної політики в Україні, незалежно від справжнього знання чи незнання ними памфлету 1919 р. Отже, стаття Гамрецького виявилася «не на часі» для наукового естемблшменту. Тому з нею принципово й не дискутували. Але справа пішла далі газетної полеміки.

Вище партійно-державне керівництво виступило проти навіть «корекції» історичного нарративу. В окремій постанові ЦК КПУ, згаданій вище та надрукованій у сучасному виданні «До хвилі», стаття Гамрецького була засуджена як випадок «послаблення класових, партійних критеріїв при оцінці складних подій історичного минулого» та спроба «безсуперечної політичної реабілітації діяча, який відкрито займав антиленінські позиції з національного питання, виступав проти рішень I з'їзду Компартії України» (II, 291). Рішення було відверто «партійним» і не допускало жодної полеміки зі статтею Гамрецького.

Постанова мала бути розіслана партійним органам та керівникам, академічним інститутам історії та історії партії, редакціям республіканських газет і журналів, Держкомвидаву і Держтелерадіо України (II, 293). Отже, жодної «корекції» не допускалося: Перебудова мала тривати у встановлених рамках, а історія радянської України повинна була залишитися з попередніми оцінками й акцентами.

²⁴ Іван Коломійченко й Іван Хміль, «До історії з повагою», *Радянська Україна* (1988), 30 березня.

Постанова ЦК КПУ проти статті Гамрецького та реабілітації Шахрая побачила світ 30 березня 1988 р. – тоді ж, коли й замітка Коломійченка й Хміля, але не містила текстових запозичень із неї. Згадана замітка могла би відіграти роль хоч якогось обґрунтування для постанови. Однак керівництво КП(б)У та радянської України не було налаштоване на газетні полеміки: «правильний» погляд на історію мав визначатися директивно, як і за попередніх десятиліть радянського режиму. Бодай на дворі вже набирала оберті Перебудова.

Перебудова не втрималася в жодних рамках. Як був демонтований радянський режим і Радянський Союз, так і втратили чинність радянські нарративи української історії. Їх заступили україноцентричні нарративи, почасти перейняті від української діаспори. Визначальними подіями та процесами для нарративу Української революції є ті, які пов'язані з українськими державами та силами, а не з більшовиками та трьома радянськими Українами. Але до цього повернуся пізніше.

«Старі» радянські – «нові» українські історики, будучи академічними науковцями та дослідниками архівних джерел, наповнили діяльні нарративи детальним змістом. Гамрецький теж доклався до оновлення історіографії на межі Перебудови та незалежної України²⁵. Ба більше, один із укладачів постанови з приводу статті Гамрецького – головний «боєць ідеологічного фронту», завідувач відділу пропаганди й агітації ЦК КПУ Леонід Кравчук не тільки став першим Президентом України, а й 1992 р., на першу річницю незалежності України, прийняв символи й відзнаки екзильного президента УНР Миколи Плав'юка, до речі, провідника «мельниківського» ОУН. Буквально за рік до того складно було би уявити символічне поєднання УНР та УРСР і врочисту церемонію за спільної участі ідеолога-комуніста та радикального націоналіста.

Що ж сталося зі спадщиною націонал-комунізму? Станом на 1988 р. вона була ще надто «ревізійською», а станом на 1991 р. – вже занадто «радянською». Українська інтелектуальна традиція, фігурально висловлюючись, була позбавлена одного зі своїх стовпів. Републікація праць Шахрая і Мазлаха покликана додати цю відсутню колону до будівлі інтелектуальної традиції.

---

²⁵ Див. список публікацій Ю. Гамрецького 1991–92 рр. у довіднику «Історики України (матеріали до біобібліографії)» на сайті Інституту історії України НАН України: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=HIST&P21DBN=HIST&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=hist_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=HIS=&S21STR=76

До нових наративів:

потенціал націонал-комунізму для української історіографії

Спадщина націонал-комунізму допомагає інакше поглянути на історію України першої половини ХХ ст. Чого варта сама постать Василя Шахря: виходець з українських селян із козацьким корінням для своєї політичної активності вибрав не український рух, а загальноросійську соціал-демократію – і в лавах більшовиків виступав за окрему Українську комуністичну партію та більшовицьку Українську державу. Хіба це не розрив шаблонів історичного мислення? Хай позиція Шахря не мала значного поширення, але самим своїм існуванням указує на складність минулого.

Звернемося до наративу «Української революції» (або «Української націонал-демократичної революції», яка термінологічно протистоїть «соціалістичній» революції більшовиків). У ньому періодизація революційного процесу визначена українськими урядами та державними утвореннями: 1) доба Української Центральної Ради; 2) доба Українського гетьманату; 3) доба Другої УНР, або Директорії УНР²⁶. А окремою сторінкою історії є Західно-Українська Народна Республіка, навіть після Злуки з УНР. Інші перспективи історіописання могли би надатися до інших підстав для періодизації. До того ж за доби Другої УНР український уряд та українська армія були тільки одними з кількох акторів, що навіть з фактографічного боку підважує логічність використання назви «Друга УНР/Директорія УНР» для періоду від падіння гетьманського режиму наприкінці 1918 р. до Ризького миру 1921 р.

Окремо зазначу, що під час Першої та Другої УНР, відповідно до наративу Української революції, відбувалися дві радянсько-українські, або більшовицько-українські війни. Читання історичних текстів прояснює, що йдеться про протистояння двох політичних сил: українського руху та більшовиків, здебільшого із центральної Росії. Звісно, більшовики мали прибічників в Україні, зокрема й з-поміж етнічних українців. Сама мова вказує на те, що більшовики й радянська влада у висловах «радянсько-українська» та «більшовицько-українська війна» не можуть бути «українськими». Напевно, неможливо уникнути цієї мовної пастки.

«Історіографічна революція» початку 1990-х рр. призвела до того, що місце більшовиків в історіографічному описі революційних подій 1917–20 рр. заступив український рух. Ця зміна не була механічна. Сучасна версія наративу Української революції є відносно виваженою, на відміну від наративу Жовтневої революції та Громадянської війни з «відбілюванням» більшовиків

²⁶ «Стандартна» періодизація Української революції походить від періодизацій, що їх запропонували революційні провідники й перші історики революції – Володимир Винниченко і Павло Христюк. Щоправда, перший замість однієї «доби Другої УНР» виокремлював «добу Директорії» та «добу Отаманщини», а другий – розглядав два періоди в історії Української Центральної Ради та Української Народної Республіки, вбачаючи історичну віху в кризі українського уряду – Генерального Секретаріату – в серпні 1919 року, див.: Валерій Солдатенко, «Українська революція доби Центральної Ради: аналіз досвіду періодизації», *Український історичний журнал* (1997), № 3: 6–8.

і тавруванням їхніх супротивників. На карб нарративу Української революції можна поставити не увагу до «червоних» та «білих» і «неприємної» теми єврейських погромів, у яких помітну участь взяли військові армії Другої УНР, хоч і не тільки вони.

Загалом україноцентричні нарративи (не тільки Української революції) написані так, ніби сучасна Україна завдячує своєю незалежністю українським рухам часів Революції та Другої світової війни, а не краху радянського режиму, й українським націоналістам різних течій і часів, а не радянським комуністам, які наприкінці Перебудови відчували стрімку інфляцію центральної влади. Звісно, україноцентричні нарративи працюють на «націоналізацію» сучасного українського суспільства. Однак минає час, і наявні історіографічні традиції стають академічно застарілими, а їхні проєкції у шкільних підручниках та університетських програмах не сприяють розвитку критичного мислення, не кажучи про відповідність сучасним знанням про українське минуле.

Феномен українського націонал-комунізму дозволяє поставити під сумнів історичні стереотипи і змушує сумніватися в доцільності збереження наявного нарративу Української революції. Можливо, він потребує корекції. Так само, як за часів Перебудови корекції вимагав нарратив Жовтневої революції та Громадянської війни. Подібна корекція полягала би в розширенні сюжетів історіописання зі збереженням його україноцентризму, що було би реалістичним сценарієм для сучасної української історіографії.

Не відкидаю можливості ревізії нарративу Української революції. «Ревізіоністський нарратив» мав би чотири ознаки: **1. поліцентричність історіописання.** Виклад не зосереджувався би на Центральній Раді, українських урядах і військових силах, а мав би кілька центрів, зокрема й більшовицький, та й узагалі приділяв би чималу увагу неполітичній історії; **2. позаукраїнський і міжнародний контекст.** Історіографічна оповідь широко охоплювала би загальноросійські та загальноавстрійські процеси, а також ситуацію наприкінці Першої світової війни та під час творення повоєнного устрою Європи; **3. загальна періодизація.** Періодизацію історичного процесу визначали би не існування Центральної Ради і тих чи інших українських урядів, а загальноєвропейські та загальноросійські події: повалення російського самодержавства; більшовицький переворот; Брестський мир; вихід Центральних держав із Першої світової війни; Ризький мир. Звісно, мені заперечать, що запропонована перспектива веде не до української, а до східноєвропейської історії з російськими сюжетами і хіба українським акцентом²⁷. Певною мі-

²⁷ Див. пропозиції Георгія Касьянова й Олексія Толочка щодо написання історії України на «транснаціональних» засадах та їхню критику з боку Кирила Галушка, який виступив прибічником історіописання у територіальних межах національної держави, в рамках обговорення на сторінках *«Українського історичного журналу»* концепції нового синтетичного курсу з історії України: Георгій Касьянов і Олексій Толочко, «Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України», *Український історичний журнал* (2012), № 6: 4–24, особливо: 19–21; Кирило Галушко, «У пошуку common sense: до дискусії з приводу національного гранд-нарративу», *Український історичний журнал* (2013), № 1: 4–23, особливо: 12–16.

рою, від цього нема куди подітися, ба не варто оминати. Подібне ревізійно-ністське історіописання було би більш академічним і менш залежним од злободенних суспільних прагнень «нашої української історії» та «націоналізованого» сьогодення.

* * *

Отже, рецензовані видання якісно зроблені й виконують два завдання. По-перше, знайомлять українського читача з важливими для української думки працями, а також із їхніми авторами. По-друге, сприяють утвердженню націонал-комунізму як одного з елементів української інтелектуальної традиції. Крім того, ці видання дозволяють провадити у життя й третє завдання – переглянути сучасний наратив «Української революції» та взагалі метанаратив української етнонаціональної історії заради осучаснення української історіографії.

Mykhailo HAUKHMAN
The “Missing Column”: Contemporary Editions of Vasył Shakhrai’s and Serhii Mazlakh’s Works and the Significance of National Communism for Ukrainian Historiography

Mykhailo HAUKHMAN – Candidate of History, Luhansk-based historian, research associate at the Bashkortostan Republican Museum in Ufa (Russian Federation); research interests: nationalities issue in the Russian Empire and Soviet Union, history of the Donbas, Ukrainian historiography of the 19–20th c. E-mail: mihailo-gauhman@ukr.net.

This article deals with two of the earliest works by Ukrainian Bolsheviks: *Revoliutsiia na Ukraine* (1918) by V. Skorovstanskii (pseud. of Vasył Shakhrai) and *Do khvyli (Shcho diietsia na Ukraïni ta z Ukraïnoi?)* (1919) by Serhii Mazlakh and Vasył Shakh-Rai (pseud. of Shakhrai). Both of them were expelled from the Bolshevik Party because they presented arguments in support of Ukraine’s independence from Soviet Russia and for the creation of a future Ukrainian Communist Party. The above works were republished in Odesa in 2017 and 2019 respectively along with additional documents and forewords and afterwords by Andrii Zdorov and Artem Klymenko, two left-wing historians living in Ukraine today.

The legacy of Ukrainian national communism of the revolutionary and post-revolutionary years of 1917–21 has generally been missing from Ukrainian intellectual thought until recent times. A significant and interesting exception

occurred during Perestroika in 1988, when the Soviet Ukrainian historian Iurii Hamrets'kyi promoted (without success) the political rehabilitation of the revolutionary "heretic" Shakhrai and proposed a revision of the Soviet narrative of the October Revolution and ensuing war in Ukraine. Within two to three years, along with the collapse of the Soviet regime and the USSR, the official Soviet narratives of Ukraine's history lost their value.

Shakhrai's and Mazlakh's works, who were simultaneously Ukrainian patriots and Bolsheviks, counter the stereotypes of Ukrainian ethnonational historiography. Their writings are a correction not only to the contemporary narrative of the "Ukrainian Revolution", but also of the Soviet narrative of "the Great October Revolution" and the "Russian Civil War".

Keywords: Vasyl Shakhrai, Ukrainian national-communism; Struggle for independence in 1917–21.

Bibliography

Halushko, Kyrylo. "U poshuku common sense: do dyskusii z pryvodu natsional'noho grand-naratyvu". *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal* (2013), № 1: 4–23.

Hamrets'kyi, Iurii. "Iak liubliat' svoiu matir...». *Radians'ka Ukraina* (1988), 27 liutoho.

Iatsenko, Vladislav. "Vasyl' Shakhrai, Revoliutsiia na Ukraine. Odessa: TES, 2017»: <https://krytyka.com/ua/reviews/revolyutsyya-na-ukrayne>

Iefimenko, Hennadii. "Shcho take Ukrains'kyi Zhovten'?", *Ukraina moderna*, 2009, Ch. 19: Marksyzm na skhodi Evropy, s. 247–265.

– *Status USRR ta ii vzaiemovidnosyny z RSFRR: dovhyi 1920 rik*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2012.

– *Vzaiemovidnosyny Kremliia ta radians'koi Ukrainy: ekonomichniy aspekt (1917–1919 rr)..* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2008.

Istoryky Ukrainy (materialy do biobibliohrafii): Hamrets'kyi Iurii Markovych. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=HIST&P21DBN=HIST&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=hist_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=HIS=&S21STR=76

Kas'ianov, Heorhii i Tolochko, Oleksii. "Natsional'ni istorii ta suchasna istoriografia: vyklyky i nebezpeky pry napysanni novoi istorii Ukrainy", *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal* (2012), № 6: 4–24.

Kolomiichenko, Ivan i Khmil', Ivan, "Do istorii z povahoiu", *Radians'ka Ukraina* (1988), 30 bereznia.

Kul'chyts'kyi, Stanislav, *Komunizm v Ukraini: Pershe desiatyrichchia (1919–1928)*. Kyiv: Osnovy, 1996.

Mazlakh, Serhii and Shakhrai, Vasyl', *On the Current Situation in the Ukraine*, ed. by Peter J. Potichnyi. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1970.

– *Do khvyli (Shcho diit'sia na Ukraini i z Ukrainoiu)*, peredm. I. Maistrenka. N'iu-Iork: Proloh, 1967.

– *Do khvyli (Shcho diiet'sia na Ukraini i z Ukrainoiu?)*, nauk. red. A. Zdorov, vstup. st. ta koment. A. Zdorov, A. Klymenko; imen. ta heohr. pokazhch. M. Hrytsenko. Odesa: Astroprynt, 2019.

Meis, Dzheims. *Komunizm ta dylemy natsional'noho vyzvolennia: Natsional'nyi komunizm u radians'kii Ukraini, 1918–1933*, per. z anhl. M. Iakovlieva. Kyiv: Komora, 2018.

Shakhrai, Vasył. *Revoliutsiia na Ukrainy, vstup. st. y komment. A. Zdorova, A. Klymenko y dr.* Odesa: TES, 2017.

Soldatenko, Valerii. “Ukrains'ka revoliutsiia doby Tsentral'noi Rady: analiz dosvidu periodyzatsii”. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal* (1997), № 3: 3–25.

– “Vasył Shakhrai i ioho tvorchist' v istoriohrafichnomu dyskursi. Ch. 1». *Hileia*, 2016, Vyp. 107, s. 11–23.

– *Pochatok zvytiashnoho shliakhu. Stvorennia Komunistychnoi parti Ukrainy: Do 85-richchia I z'izdu KP(b)U*. Kyiv: Oriiany, 2003.

Velychenko, Stepan. *Imperializm i natsionalizm po-chervonomu: ukrains'ka marksysts'ka krytyka rosiis'koho komunistychnoho panuvannia v Ukraini (1918–1925)*, per. z anhl. S. Sieriakov, nauk. red. V. Sklokin i S. Sieriakov. L'viv: Vydavnytstvo Ukrains'koho katolyts'koho universytetu, 2017.

– “*Why Ukrainian Communists condemned Russian Bolsheviks as Imperialists. Two Previously Unknown Articles by Vasył Shakhrai*”: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2436-stephen-velychenko-why-ukrainian-communists-condemned-russian-bolsheviks-as-imperialists-two-previously-unknown-articles-by-vasyl-shakhrai>

Zdorov, Andrei. *Gosudarstvennyi kapitalizm i modernizatsiia Sovetskogo Soiuza: Marksistskii analiz sovetskogo obshchestva*. Odesa, 2003 (Moskva: KomKniga, 2006). Zdorov, Andrii. “Svii Lenin. Chomu initsiatoriv Ukrains'koi komunistychnoi partii vyhnaly z komunistiv”. http://www.dsnews.ua/nasha_revolyutsiia_1917/sviy-lenin-chomu-initsiatoriv-ukrayinskoyi-komunistichnoyi-12032019200000

– “Sotsializm chy derzhavnyi kapitalizm? (Radians'kyi Soiuz z tochky zoru marksyzmu)». <https://proletar-ukr.blogspot.com/2015/09/c.html>

– *Ukrains'kyi Zhovten'. Robitnycho-selians'ka revoliutsiia v Ukraini (lystopad 1917 – liutyi 1918 rr)*. Odesa: Astroprynt, 2007.